

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ БАЛАНСУВАННЯ ІНТЕРЕСІВ СУБ'ЄКТІВ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ЛІСОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ**О. І. Дребот**, д.е.н., професор, член-кореспондент НААНУ**В. Ю. Касюхнич**, аспірант

Інститут агроекології і природокористування НААН

В статті конкретизовані інституціональні особливості використання земельних ресурсів в лісовому господарстві, що впливають з сукупності властивостей землі як природного ресурсу, засобу виробництва, об'єкту право власності і природогосподарювання. Обґрунтовано концептуальний підхід до формування інституціональної моделі балансування інтересів суб'єктів землекористування в лісовому господарстві, що складається з напрямів ліквідації конфліктності в сфері використання земель лісогосподарського призначення з метою підвищення ефективності використання природо-ресурсного потенціалу лісових екосистем. Визначено, що балансування цих інтересів має досягатися завдяки об'єднанню зусиль у сфері управління земельними ресурсами в лісовій галузі та реалізації стратегічних пріоритетів екологічної політики.

Ключові слова: інституціональна модель, інтереси, балансування, землекористування, лісове господарство, лісівництво.

Постановка проблеми. Недоліки організаційно-економічного забезпечення функціонування галузі лісівництва, недосконале впровадження економічних механізмів щодо розкриття сутності продуктивного використання земель лісогосподарського призначення породжують низку проблем в системі управління лісовим господарством. В системі лісоуправління постають нові питання щодо формування взаємовигідних організаційно-економічних зв'язків між державою та лісокористувачами. При цьому загострення конфліктів з приводу використання земельних ресурсів як просторової бази існування лісових екосистем нині набуває особливої актуальності. Вирішення цього завдання потребує виходу за межі кола управлінських рішень, які стосуються лише лісів, і звернення уваги на аспекти, пов'язані з землекористуванням. Неефективні управлінські рішення, що стосуються використання земель лісогосподарського призначення, є частиною ширшої проблеми забезпечення сталого землекористування в цілому. Тому саме тому через покращення інституціональної складової взаємовідносин суб'єктів землекористування в лісовому господарстві слід нині вирішувати питання забезпечення сталого лісокористування.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання. Економічний механізм, інституційні та організаційні засади землекористування в лісовому господарстві розглядалися в наукових працях В.А. Голяна, А.І. Карпука, Я.В. Ковалю, І.М. Лицура, Є.В. Мішеніна, І.М. Синякевича, Ю.Ю. Туниці М.В. Щурика та інших. Проблеми управління земельними ресурсами в лісовому господарстві висвітлені у публікаціях І.Я. Антоненко, А.М. Бобка, О.І. Дребот, О.В. Сакаль, О.І. Фурдичка, М.Х. Шершуна, О.І. Шкуратова та інших. Проте, в існуючих наукових підходах вчених в галузі лісівництва практично не враховувався чинник особливої ролі земельних ресурсів як головного засобу вироб-

ництва в лісовому господарстві. Недостатньо вивченим при цьому залишились питання формування ефективної моделі балансування інтересів суб'єктів лісокористування та землекористування в галузі лісівництва.

Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування напрямів розвитку інтегрованого управління в сфері лісогосподарського землекористування.

Результати досліджень. Внаслідок інституціональних перетворень та трансформації відносин власності на землю сформувалась нова система землекористування в Україні. За роки структурних перетворень вітчизняного земельного фонду між основними землекористувачами відбулися принципові зміни. Відповідно до Земельного кодексу України, склад земельних ресурсів поділяється на категорії відповідно до їх цільового використання. Зі зміною організаційно-правових форм господарювання змінилися також склад і структура землекористування. Зокрема, за останні 15 років відбулися істотні зміни в структурі земельних угідь, що показано в табл. 1.

За ці роки площа лісових земель зросла на 129,4 тис. га, а питома вага в структурі земельного фонду сягнула 17,6 %. Це доводить той факт, що в умовах загострення екологічних протиріч все більш вагомого значення набуває розширення площ земель лісогосподарського призначення, що збільшить ареал лісових екосистем та поступово нарощуватиме асиміляційну ємність території.

Важлива роль земель лісогосподарського призначення в системі лісогосподарювання обумовлена тим, що в основі ведення лісівництва лежить використання поновлюваних лісових ресурсів та невідновлюваних земельних ресурсів. Тому формуючи систему управління необхідно у взаємозв'язку розглядати як лісокористування так і землекористування (рис. 1). Організація ефективної взаємодії суб'єктів земельно-лісових від-

носин можливо здійсненні державно-приватного партнерства в лісовому господарстві. При цьому саме інститути право власності та право господарювання земельних ділянок в лісовому госпо-

дарстві, може створити новий організаційно-економічний механізм управління природними ресурсами з обов'язковою умовою дотримання інтересів між суб'єктами лісових відносин.

Таблиця 1

Аналіз розподілу земельного фонду України по категоріях земель та його змін, тис. га

Види угідь	2005 р.	% до загальної площі	2012 р.	% до загальної площі	2015 р.	% до загальної площі	2015 р. ± до 2005 р.
Землі сільськогосподарського призначення	42942,6	71,15	42776,9	70,9	42726,4	70,8	-216,2
Землі лісогосподарського призначення	10503,7	17,4	10611,3	17,6	10633,1	17,6	129,4
у т. ч.: вкриті лісовою рослинністю	9645,4	15,98	9683,3	16	9698,9	16,1	53,5
не вкриті лісовою рослинністю	190,1	0,31	208,7	0,3	216,9	0,4	26,8
інші лісові землі	309,1	0,51	315,6	0,5	313,2	0,5	4,1
чагарники	359,1	0,59	403,4	0,7	404,1	0,7	45,0
Забудовані землі	2467,5	4,09	2523,2	4,2	2552,9	4,2	85,4
Відкриті заболочені землі	966	1,6	980,1	1,6	982,3	1,6	16,3
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	17,6	0,03	17,7	0,03	13,2	0,02	-4,4
Відкриті землі без рослинного покриву або з незначним рослинним покривом	1040,5	1,72	1022,9	1,7	1020,6	1,7	-19,9
Води (території, вкриті поверхневими водами)	2416,9	4	2422,8	4	2426,4	4,0	9,5
Разом (територія)	60354,8	100	60 354,8	100	60354,9	100	-

Джерело: дані Державного агентства земельних ресурсів України (форма № 6-зем).

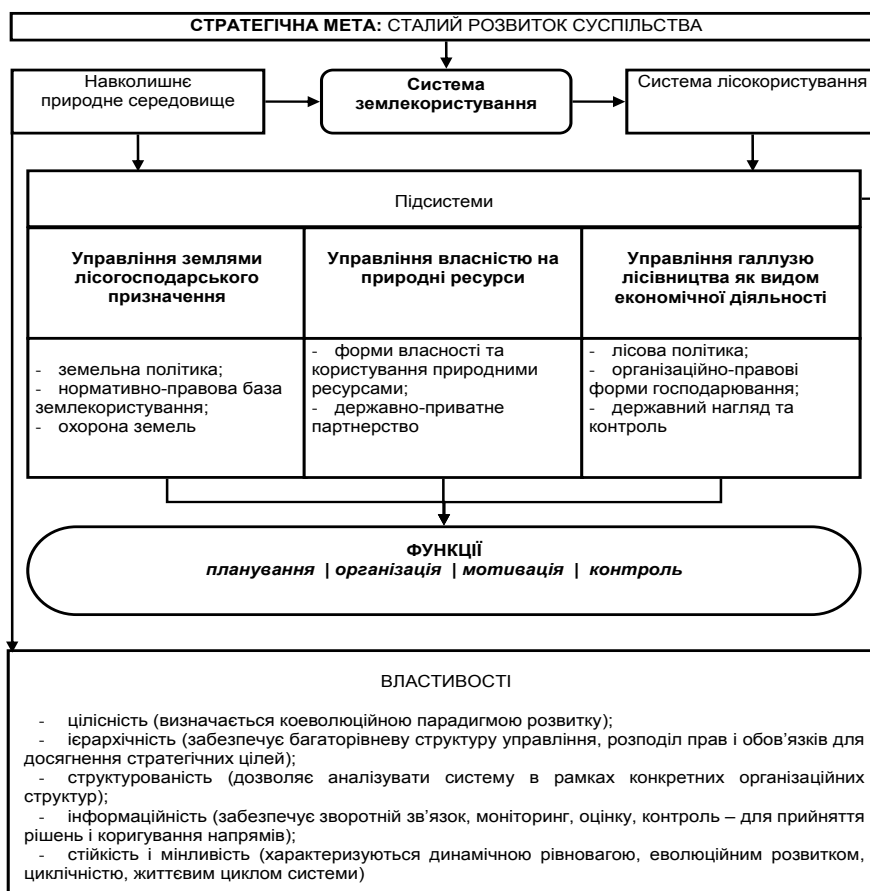

Рис. 1. Структурно-логічна схема взаємозв'язку систем землекористування та лісочористування

Будь-яка особа, організм, особистість чи соціальна група існують та функціонують в середовищі, яке характеризується певними умовами існування. Активність, направлена на приведення існування до визначених умов, називається потребою і являється основою функціонування будь-якої системи [3]. Будь-який суб'єкт відносин здатен самостійно обирати спосіб реалізації власних потреб залежно від сформованого інтересу. Саме тому, з метою забезпечення системного підходу до формування збалансованого землекористування в лісовому господарстві, необхідно звернути увагу на інституціоналізм як один із методів наукового дослідження впливу економічних факторів на природогосподарування.

На сьогодні інституціоналізм є досить поширеною методологією, а праці з інституціоналізму представлені відомими на увесь світ науковцями, зокрема такими як Т. Веблен, Дж. Гелбрейт, Т. Еггертсон, Р. Коуз, Д. Норт, Дж. Ходжсон та ін. Організаційно-економічним питанням інституціонального забезпечення природокористування в лісовому господарстві з урахуванням вітчизняних умов господарювання присвячено праці багатьох вітчизняних вчених, зокрема В.А. Голяна, О.І. Дребот, О.Ф. Івашини, Н.В. Зіновчук, С.М. Рогач, О.І. Фурдичка, М.А.Хвесика, О.М. Шубалого та ін.

Один з основоположників інституціоналізму Д. Норт визначає інститути «як правила, механізми, що забезпечують їх виконання і норми поведінки, які структурують характер взаємодії між людьми». Вчений виокремлює три основні групи інститутів: формальні правила (конституція, кодекси, закони та інші нормативно-правові акти), неформальні обмеження (традиції, звичаї), примусові механізми для забезпечення дотримання правил [4, с. 62–63]. Поява формальних інститутів передбачена та спланована. Вони створюються свідомо, переважно державою. Неформальні ж інститути виникають в результаті взаємодії між індивідами з приводу задоволення їх власних потреб. Неформальні інститути з часом змінюються, і ця зміна має тривалий, еволюційний характер.

Якщо формальні інститути функціонують на основі законодавчих та інших нормативно-правових актів, а їх дотримання є обов'язковим, що і контролюється за допомогою системи державного контролю, то неформальні інститути характеризуються відсутністю чіткого контролю та жорсткого регулювання з боку держави, а їх вплив на економічний розвиток відбувається здебільшого у формі усних домовленостей та договорів, зміст яких відображає затвердження спільних інтересів. Формальні інститути мають більший вплив на самі економічні процеси, в той час як неформальні інститути формують соціально-культурні норми та правила поведінки [3; 5; 6].

Загалом, інститути формують характер економічних відносин між суб'єктами. Неможливо уявити ефективне функціонування ринку без дотримання суб'єктами відносин «правил гри», встановлених домовленостями та законів. Саме така підтримка входить до можливостей інститутів. Отже, будь-які результати взаємодії на ринку (позитивні чи негативні) безпосередньо залежать від тих інститутів, які мають визначений вплив у певний момент життєдіяльності суспільства.

В лісівничій галузі система управління землекористуванням має такі ж характеристики, як і будь-яка інша система управління. Проте, існують також і особливості, які в лісівництві визначаються поєднанням двох сторін діяльності: господарсько-економічної і соціально-екологічної. До стратегічної мети господарсько-економічної діяльності відносять комплексне та повноцінне задоволення потреб населення та держави в лісових ресурсах. До завдань соціально-екологічної діяльності включають необхідність збереження та покращення лісових ресурсів та забезпечення тривалого виконання лісом його соціальних функцій: збереження стану здоров'я населення, рекреаційні функції, продукування кисню тощо.

Тому інституціоналізація процесу лісогосподарування передбачає залучення чималої кількості учасників, кожен з яких переслідує власні інтереси і виконує властиві йому функції. Діяльність суб'єктів формується під впливом таких параметрів господарської динаміки, як потреба у благах, персоніфіковані ціннісні орієнтири, інтереси, мотивація діяльності. Потреба як персоніфікована, актуалізована умова існування суб'єкта є компонентом економічного інтересу, початковою стадією його розгортання, виступаючи спосібом існування і забезпечення динаміки суб'єкта. Це означає, що економічний інтерес проявляється через облік, ранжування і рух потреб, які забезпечують інституціоналізацію процесу відтворення, а також мотиви вибору способу організації діяльності [7].

На сьогоднішній день лісове господарство виступає важливою галуззю національної економіки України. Воно є основним джерелом постачання цінної деревини, технічної сировини для будівельної, промислової, фармацевтичної галузей, тощо. У лісовому господарстві об'єктом природних ресурсів виступає земля. Ефективність ведення лісового господарства оцінюється за критеріями вирощування деревини і її реалізація, обсягу виготовленої продукції та наданих послуг, пов'язаних із лісом [7; 8]. Ліси України мають важливе рекреаційне значення як для сільського, так і міського населення. І таким чином, вони повинні враховувати і узгоджувати потреби і інтереси всіх учасників процесу. Організаційно-економічний механізм балансування інтересів суб'єктів землекористування в лісовому госпо-

дарстві зображено на рис. 1. Учасниками процесу виступають держава, виробники (лісогосподарські підприємства) та населення (суспільство).

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм балансування інтересів суб'єктів землекористування в лісовому господарстві

Джерело: сформовано автором на основі [6-8].

Держава зацікавлена в раціональному землекористуванні в лісовому господарстві, оскільки землі перебувають у державній власності. Населення зацікавлене в збереженні лісів і їх благоустрій. Оскільки вони для нього є об'єктом рекреаційного користування. А виробники лісової продукції, в особі лісогосподарських підприємств, в свою чергу – у збільшенні обсягів заготівлі деревини. Інтереси учасників в галузі раціонального землекористування в лісовому господарстві не завжди співпадають. Виникають розбіжності з ряду організаційно-економічних питань.

Існує декілька основних напрямів забезпечення процесу узгодження інтересів всіх учасників: поліпшення умов життя суспільства; забезпечення високого рівня ефективності переробних виробництв; розвиток технічного забезпечення процесу переробки низькоякісної деревини та деревних відходів і, як наслідок, підвищення продуктивності праці виробничих працівників; охорона довкілля в разі використання біопалива, яке одержують з деревної сировини.

Балансування інтересів завжди вигідне для кожного з учасників, в той час як розбіжність інтересів неодмінно призводить до підвищення рівня витрат в процесі переробки деревної сировини. Капіталомісткість процесів переробки матеріалів зростає на обсяг витрат, пов'язаних зі збором та доставкою деревних відходів. Як наслідок, відбувається зниження інтересів та зменшення фінансових результатів підприємств лісогосподарської галузі. Розраховувати в такому випадку на державну допомогу не можна, оскільки та не завжди своєчасно реагує на згадані процеси. Розбіжності між державою та виробниками виникають внаслідок тарифної політики. Це призводить до зростання тарифів в процесі перевезення продукції лісогосподарської галузі на внутрішній та зовнішній ринки. Окрім цього, розбіжності можуть з'явитись у результаті введення квот та здійснення процедури їх видачі квот на види лісової продукції, що експортується. Також розбіжності виникають в процесі виділення державою субвенцій на розвиток лісового господарства на території

країни та забезпечення екологічної безпеки.

Для оцінки ефективності інституціоналізації лісогосподарської галузі необхідно розглянути її з двох сторін: по-перше, забезпечення постійно функціонуючого виробництва матеріальних ресурсів, що являється домінантою господарської діяльності за умови недостатнього врахування асиміляційного потенціалу території, а по-друге, забезпечення необхідних умов життєдіяльності за рахунок впливу лісів на якісний стан довкілля і, як наслідок, життя та здоров'я населення.

Оскільки першу складову легше оцінити та контролювати, на практиці відбуваються процеси її домінування над другою, що призводить до посилення екологічних проблем. З метою мінімізації шкідливого впливу господарської діяльності створюються екологічні нормативи. Таким чином, відбувається балансування задоволення потреб суспільства. Домінування виробничої складової характеризує інституціоналізацію як «споживчий» процес, а не відтворювальний. Залежно від чинної політики господарювання та рівня розвитку продуктивних сил можуть існувати різні поєднання характеристик, які впливають на ефективність такої політики.

Забезпечити підвищення ефективності повного використання лісодревини можливо завдяки створенню балансу економічних інтересів усіх учасників процесу. Сягнути його можливо лише за допомогою державної підтримки: запровадження пільгового кредитування в процесі інвестування виробництв в сфері переробки лісової продукції; зниження податкового навантаження на активи та фінансові результати підприємств, які займаються переробкою низькоякісної деревини та деревних відходів; матеріальна допомога в розширенні внутрішніх ринків збуту; покращення тарифної системи; забезпечення збереження комунальної власності на ліси, що розташовуються в межах населених пунктів; збільшення обсягів субвенцій та субсидій, що призначені для розвитку лісогосподарської галузі та забезпечення екологічної безпеки територій; звільнення від оподаткування частини прибутку, яку було спрямовано на оновлення основних виробничих фондів, що використовуються для забезпечення лісового господарства; створення прозорого ринку деревини та реалізація заготовленої

продукції на конкурсних засадах в результаті проведення аукціонів і торгів; підвищення конкурентоспроможності вітчизняних послуг в сфері обслуговування лісогосподарської галузі, що надаються приватними підприємствами та підприємцями; вдосконалення системи збалансованого лісокористування; забезпечення регулярності інвентаризацій та удосконалення мережі лісових природно-заповідних територій.

Висновки. Отже, інституційна основа створення та задоволення потреб взаємозалежна з господарськими процесами, що засновуються з огляду на формування інтересів суб'єктів взаємодії та їх потреб різного рівня гармонізації. Проведений аналіз засвідчив, що саме інституціональний підхід дозволяє виявити сукупність конфліктів інтересів у сфері лісогосподарського землекористування. При цьому балансування цих інтересів досягається завдяки об'єднанню зусиль у сфері управління земельними ресурсами в лісовій галузі та реалізації стратегічних пріоритетів екологічної політики через зміну парадигми економічного розвитку з технократичної на еколого-безпечну, розвиток державно-приватного партнерства, належне інноваційне забезпечення лісогосподарського виробництва, розробку відповідної законодавчої та нормативно-правової бази тощо.

Для збалансованого розвитку землекористування лісової галузі та досягнення поставлених цілей щодо узгодження інтересів лісокористування необхідно вирішення наступних завдань: врегулювання відносин власності та користування землями лісогосподарського призначення; визначення і чітке розмежування повноважень органів державної влади і органів місцевого самоврядування в сфері земельних і лісових відносин, землекористувань організацій лісової галузі; забезпечення подальшого вдосконалення і розвитку ринкових відносин в лісогосподарському землекористуванні за умови ефективної системи фінансування землевпорядних і лісогосподарських заходів; вдосконалення системи лісоуправління; формування і розширення екологічної мережі на ландшафтній основі в процесі землеустрою ділянок лісових екосистем; проведення ринкової оцінки ресурсів всіх видів лісокористування, організація їх раціонального використання.

Список використаної літератури:

1. Фурдичко О.І. Питання економіки землекористування у процесі ведення лісівництва в законодавстві України / О.І. Фурдичко // Економіка України. – 2013. – № 5. – С. 56–65.
2. Мезенина О.Б. Теоретические положения формирования эффективной системы управления земельными ресурсами лесного комплекса субъектов Российской Федерации: [монография] // О.Б. Мезенина. – М.: ФГБОУ ВПО «Государственный университет по землеустройству», 2012. – 109 с.
3. Ткач А.А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія: навч. посібник / А.А. Ткач. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.
4. Норт Д. Институты, институциональное изменение и функционирование экономики. / Д. Норт; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. – М.: Фонд экономической книги «Начала», 1997. – 527 с.
5. Дребот О.І. Збалансований розвиток лісового сектору економіки в контексті європейської

інтеграції України: [монографія] / О.І. Дребот, М.Х. Шершун, О.І. Шкуратов. – К.: Аграрна наука, 2014. – 317 с.

6. Дребот О.І. Інституціоналізація лісового сектора економіки в контексті сталого розвитку України: [монографія] / О.І. Дребот. – К.: ТОВ «ДІА», 2012. – 336 с.

7. Ле Чунг Хиеу. Организационно-экономический механизм обеспечения рационального использования земель лесного фонда для лесопользования: дис. ... кандидата экон. наук: 08.00.05 / Ле Чунг Хиеу. – Санкт-Петербург, 2016. – 143 с.

8. Щурик М.В. Рациональное використання та охорона земель лісового господарства / М.В. Щурик // Економіка природокористування і охорони довкілля. – 2012. – С. 65–71.

Дребот О.И. , Касюхнич В.Ю. Институциональная модель балансирования интересов субъектов землепользования в лесном хозяйстве

В статье конкретизированы институциональные особенности использования земельных ресурсов в лесном хозяйстве, вытекающие из совокупности свойств земли как природного ресурса, средства производства, объекта право собственности и природогосподарования. Обоснованно концептуальный подход к формированию институциональной модели балансировки интересов субъектов землепользования в лесном хозяйстве, состоящий из направлений ликвидации конфликтности в сфере использования земель лесного фонда с целью повышения эффективности использования природно-ресурсного потенциала лесных экосистем. Определено, что балансировки этих интересов должно достигаться благодаря объединению усилий в сфере управления земельными ресурсами в лесной отрасли и реализации стратегических приоритетов экологической политики.

Ключевые слова: институциональная модель, интересы, балансировка, землепользование, лесное хозяйство, лесоводство.

Drebot O.I. , Kasyukhnich V.Yu. Institutional Models Of Subjects Land Use Balancing Interests In Forestry

In the article, specific institutional features of land use in forestry, arising from a set of properties of land as a natural resource, means of production, property ownership and pryrodohospodaryuvannya. Conceptual approach to the institutional model of balancing the interests of land in forestry, which consists of areas of conflict in the elimination of the use of land for forestry purposes in order to enhance the use of natural-resource potential of forest ecosystems. Determined that balancing these interests should be achieved through joint efforts in the field of land management in the forest sector and implement the strategic priorities of environmental policy.

Keywords: institutional model, interests, balancing, land use, forestry, forestry.

Дата надходження до редакції: 12.04.2017

Рецензент: д.е.н., професор Мішенін Є.В.

УДК 631.115.11

УЧАСТЬ У ІНТЕГРОВАНИХ СТРУКТУРАХ ЯК ЗАСІБ АКТИВІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Ю. І. Соловей, Верховна рада України

У статті розглядаються функції особистих селянських господарств. Запропоновано доповнити існуючі їх класифікації поділом функцій на виконувані на мікро-, мезо- та макрорівнях. Досліджується участь особистих селянських господарств у інтегрованих структурах. Обґрунтовані можливості активізації окремих функцій особистих селянських господарств через участь у обслуговуючих кооперативах, громадських спілках, кластерах.

Ключові слова: особисті селянські господарства, інтегровані структури, кооперативи, громадські спілки, економічні функції, соціальні функції.

Постановка проблеми. Глибока криза в секторі аграрних підприємств, пік якої припав на кінець минулого – початок поточного століття, вивела особисті селянські господарства в категорію основних виробників сільськогосподарської продукції в Україні. Зростання їх ролі у вітчизняній системі аграрного виробництва було пов'язано зі зuboжінням населення, яке вбачало в

особистих господарствах важливе джерело продовольчого забезпечення і доходів сім'ї. У подальшому завдяки відродженню великотоварних форм сільськогосподарського виробництва вклад особистих селянських господарств у формування продовольчої безпеки нашої держави знижувався. На динаміку їх розвитку впливає й погіршення демографічної ситуації на селі, диверсифікація